

rakeçili, Keskin, Sulakyurt ve Yahşihan adlı sekiz ilçeye ayrılmıştır. 4534 km² genişliğindeki Kırıkkale ilinin sınırları içinde 2000 nüfus sayımının geçici sonuçlarına göre 383.508 kişi yaşıyordu, nüfus yoğunluğu da seksen beş idi.

Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 2001 yılı istatistiklerine göre Kırıkkale'de il ve ilçe merkezlerinde 128, kasabalarda otuz ve köylerde 167 olmak üzere toplam 325 cami bulunmaktadır. İl merkezindeki cami sayısı doksan yedidir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Mühimme Zeyli*, nr. 8; 998 Numaralı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-ı Bekr ve Arab ve Zulkadriyye Defteri*: 937/1530 (nşr. Ahmet Özkılıç v.dğr.), Ankara 1999, II, 648; *Ankara'nın 2 Numaralı Şer'îye Sicili* (haz. Halit Ongan), Ankara 1974, s. 216; *Cuinet*, I, 246-247, 249; Afif Erzen, *İlkçağda Ankara*, Ankara 1946, s. 49, 52; Metin Tuncel, "Tarih Boyunca Türkiye'de Kent Kuruluşları", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul 1981, s. 347, 348, 349; Aydoğan Köksal, "Kızılırmak Doğusunda Ankara'nın Üç İlçe Merkezi", *Türk Coğrafya Dergisi*, sy. 22-23, Ankara 1964, s. 169-178.



METİN TUNCEL

KIRIM

**Karadeniz'in kuzeyinde
tarihî bir yarımada
ve Ukrayna'ya bağlı özerk cumhuriyet.**

Batı ve güneyden Karadeniz, doğu ve kuzeyden Azak deniziyle çevrili, 9 km. genişliğinde 20 km. uzunluğundaki bir berzahla karaya bağlanan Kırım yarımadası 26.140 km² genişliğindedir. Anakara ile irtibatını sağlayan Orkapı adlı berzah, yarımadaya anakaradan gelebilecek tehlikelere karşı tabii bir engel durumundadır. Bu dar bağlantı sebebiyle yarımada bir bakıma ada özelliği gösterir. Bundan dolayı buraya halk arasında Yeşilada ismi de verilmiştir. Kıyıları girintili çıkıntılı olup yaklaşık 1000 kilometreyi bulur, gemilerin yanaşmasına elverişli koylar, tabii limanlar mevcuttur. Yenikale tarafından başlayıp kuzeyde dar bir uzantıyla karadan ayrılan setten Orkapı'ya kadar varan bölümdeki sığ sulara Sivaş denizi denilir, burası Kırım'ı Azak denizinden ayırır. Sahillerinin en mâmur kısmı Kefe ile Akyar arasındaki kesimdir. Yarımada güneybatıdan kuzeydoğuya ve batıdan doğuya doğru uzanan dağ silsilesi en fazla yükseldiği kesimlerde 1500 metreyi aşar (Yalta'nın kuzeyinde 1545 m.). Bazı kesimleri denize dik iner. Dağlık alanların üzerindeki yaylaların gerisinde ise düzlük bozkır

kesimi bulunmaktadır. Bu dağlar aynı zamanda zengin su kaynaklarına sahiptir, kuzeybatı ve kuzey istikametinde çeşitli ırmaklar buradan çıkar. Bahçesaray, Akmesjid, Karasubazar gibi eski Kırım şehirleri bu dağların kuzey eteklerinde ırmak havzalarında yer alır.

Tarih boyunca özellikle Asya içlerinden gelen çeşitli kavimlerin uğrak yeri olan Kırım yarımadasının en eski sakinlerinin Taurlar olduğu ileri sürülür. Milâttan önce VIII. yüzyılda Kırım'ın bozkır kesimi İskit göçebelerince iskân edildi. Daha sonra buraya Kimmerler'in geldiği belirtilir. Kırım'da ilk Yunan kolonileri milâttan önce VI. yüzyılda kuruldu. Kerç'in olduğu yerde Pantikopeon, Akyar'ın yakınında Khersones (Kerson), Gözleve civarında Karkanti da gibi limanlar teşekkül etti. Ancak Yunan kolonileri içerilere nüfuz edemedi, kaynaklara göre Taur veya Taur-İskit denilen halkın mukavemetiyle karşılaştı, onlarla ancak çok sonraları ticarî ilişki kurulabilirdi. Sahil kolonileri milâttan önce I ve milâttan sonra IV. yüzyıllarda Roma idaresindeyken içeride İskitler gibi göçebe bir hayat yaşayan ve çeşitli grupları bünyesinde barındıran Sarmatlar bulunuyordu. IV. yüzyıldaki Got saldırıları, ardından Hunlar'ın Kuzey Avrupa'ya inişleri sırasında Kırım ve Azak sahillerine Sarmatlar'a bağlı Alan grupları yerleşmişti. Bu gruplar Hunlar'ın Avrupa'ya yönelik akınlarına katılmışlar, bir kısmı dağlık alanlara ve sahillere çekilmiş, III. yüzyılda kurulan Suğdak (Sudak), Kefe gibi şehirleri ele geçirmişlerdi. Bunlar Got bakiyeleriyle beraber XIII. yüzyıla kadar Kırım'ın yaylalık kesimlerinde yaşadılar.

Hun hâkimiyetinin ortadan kalkmasından sonra Kuban, Azak ve Don nehri ağzlarında çeşitli Türk kavimleri yerleşmeye başladı. Bulgarlar bunlardan en

önemli topluluktur. Sahildeki koloniler ise Bizans İmparatorluğu'nun denetimi altındaydı. Söz konusu kolonilerin en önemlileri Khersones, Suğdak ve Kerç idi. Ayrıca bu limanları korumak için dağlık Kırım sahillerine güney kesimde bazı kaleler de inşa edilmişti. VII. yüzyıla doğru Kırım'ın iç bölgeleri Hazar Türkleri'nin idaresi altına girmeye başladı. Hazarlar Kırım'ı "tuyun" (tudun) denilen valilerle yönettiler. Gotlar ise dağlık alanlara sıkıştırılmış, kendi şehirlerinde muhtar bir idare kurmuş durumdaydılar. Hazarlar yavaş yavaş Gotlar'ın bu yapılarını bozup kendi idarelerini kurdular. Sahildeki Khersones'i alıp VIII. yüzyılda Kırım'ı bütünüyle kontrol altına aldılar.

Hazarlar'ın yıkılışından sonra Kırım'da Hazaria denilen küçük bir devlet ayakta kaldı. Azak havzasını da içine alan bu devlet 1083'te bağımsız bir siyasî teşekkül durumundaydı. Gerek bu bölge gerekse önündeki deniz için Arap coğrafyacıları Hazar tabirini kullandılar. Selçuklu dönemi kaynaklarında da burası Hazar olarak geçer. Hazarlar, Taman yarımadasında Taman - Tarhan şehrini kurmuşlardı. Dinyepr ve Karadeniz yoluyla gelen İskandinav korsanları 1016'da bu şehri ele geçirmişlerdi. Hazarlar'ın yıkılışının ardından Peçenekler Kırım'a kadar bozkır alanlarda yerleştiler. Suğdak başta olmak üzere Kırım'ın doğu sahillerindeki limanlar Kıpçaklar'ın elindeydi. Hazarlar'ın bakiyeleri olarak Müsevî Karayım Türkleri uzun süre Kırım'da yaşamışlardır.

Kırım'ın XIII. yüzyılda Anadolu ile iktisadî bağları güçlendi. Anadolu Selçukluları artan ticaret hacmi dolayısıyla buraya hâkim olmak istediler. I. Alâeddin Keykubad zamanında (1220-1237) Hüsâmeddin Çoban idaresindeki kuvvetler Kırım'ın en önemli ticaret şehri olan Suğdak'ı ele ge-



Kırım'ın güney sahillerindeki (Yaliboyu) Gurzuf ve Ayuvdağ'dan bir görünüşü

KIRIM

çirdi. Bu arada Taman da Ruslar'dan alınmıştı. Böylece Kırım'ın Anadolu ile irtibatı daha da sıkı hale geldi. Burada Anadolu'dan gelmiş pek çok tâcir bulunmaktaydı. 1223'teki Kalka zaferiyle Deşt-i Kıpçak'a hâkim olmaya çalışan Moğollar'a karşı direnen Kıpçaklar'ın, Bulgarlar'ın, Başkırt ve Aslar'ın 1239'da Batu Han'ın ordusu tarafından dağıtılmasının ardından Kırım'da Altın Orda hâkimiyeti devri başladı. Bütün Kırım, sahildeki bazı şehirler hariç olmak üzere Altın Orda topraklarına dahil edildi. Muhtemelen bu dönemlerde Kırım'da yaşayanlar arasında İslâmiyet giderek yayıldı. Ticaret için Kırım'a gelen Memlûk tüccarları eski Kırım'da (Solhat) bir cami (Sultan Baybars Camii) yaptırmış; bir diğer cami ise daha sonra Özbek Han adına inşa edilmişti.

1253'te Karakorum'a gitmek üzere İstanbul'dan Kırım'a gelen Wilhelm van Rubruquis buraya Grekler'in Gassaria / Cassaria adını verdiklerini, sahil kesimlerinde Rumlar'ın yaşadığını, Türkiye adıyla andığı Anadolu ile Kırım limanları arasında yoğun bir ticaret olduğunu, özellikle Suğdak'ın kuzeyden ve güneyden getirilen malların pazar yeri haline geldiğini belirtir. Ona göre Kerson ile Suğdak arasında dağlık kesimde her biri farklı lehçeler konuşan kırk ayrı topluluk bulunmakta, bunların içinde Almanca konuşan Gotlar da yer almaktaydı. Dağların ardındaki stepelerde ise Kumanlar oturuyordu (*Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, s. 22-23). Selçuklu tahtı için mücadele eden, fakat yeniliğe uğrayınca İstanbul'a kaçan II. İzzeddin Keykâvus'un daha sonra Altın Orda hanının da muvafakati ile Kırım'a gitmesi neticesinde yarımada ile Anadolu ve Balkanlar'daki Türkmenler arasında yeni bir bağ oluştu. 1278'de ölümüne kadar Kırım'da kalan Keykâvus'un sürdürdüğü siyasî mücadele sırasında yanında bulunan Türkmenler'in bir bölümü burada kalmış, bir kısmı Anadolu'ya geçmişti. 1261'deki Nif Antlaşması ile Bizans'tan ticarî imtiyazlar alan Cenevizliler, Kuzey Anadolu sahilleri yanında Kırım'da da koloniler kurdular. Kefe, Balıklava, Suğdak ana ticaret üsleri haline geldi. Cenevizliler, Altın Orda Hükümdarı Mengü Timur döneminde (1266-1280) Kefe'ye yerleştiler. Zamanla burası Ceneviz'in koloni merkezi oldu ve idaresi Cenevizliler'in eline geçti. Suğdak 1365'te Ceneviz kontrolüne girmişti. 1380'de Cenevizliler ile Altın Orda Hanlığı arasında yapılan anlaşmada Balıklava'dan Suğdak'a kadar olan yerlerin Cenevizliler'e bağlı sayılması kabul edil-

mişti. Venedikliler ise daha XIII. yüzyılın başlarında Kırım'a yönelmiş, ilk olarak Suğdak'ta küçük bir koloni oluşturmuş, fakat burası 1365'te Ceneviz'in eline geçince ticarî faaliyeti aksamıştı. Onların 1204'ten biraz sonra yerleştikleri asıl merkezleri Azak'tı (Tana). 1333'te Kırım'a giden İbn Battûta eski Kırım'a uğramış, burada müstakbel Kırım hanlarının cediti olan Togay Timur neslinden Tülek Timur'la görüşmüştür. Kefe'yi büyük bir şehir olarak tanıtan İbn Battûta buradaki Cenevizliler'den bahsedip Solhat, Kerç gibi önemli şehirlerin bulunduğunu yazar (*Seyahatnâme*, I, 359-360). Yine XIV. yüzyıl sonlarında Schiltberger Kırım'ı Kıpçak yurdu gibi gösterir, Kefe'nin çok kalabalık bir yer olup halkının Cenevizli, Rum, Ermeni olduğunu, birçok tüccarın burada bulunduğunu belirtir (*Türkler ve Tatarlar Arasında*, s. 118). Kıyı kesimlerindeki kalabalık hıristiyan nüfus varlığını uzun süre korumuştur. Ortodoks hıristiyanların eski Kırım'da bir piskoposluk merkezleri vardı. Latinler ise Kefe'de 1318'de bir piskoposluk kurmuşlardı. Cenevizliler tarafından korunan Fransiskenler Kırım'da hayli faaldiler. Yine Kerson'daki piskoposluk 1333'te kesin olarak kurulmuş ve bütün bu gruplar özellikle Tatarlar arasında misyonerlik faaliyetini başlatmışlardı. Fakat bu teşebbüsler XIV. yüzyıl sonlarında başarısızlıkla sonuçlandı. Yahudi grupları ise daha çok Karayim Türkleri'nden oluşuyordu ve bunların merkezleri Çufutkale idi.

Altın Orda Hükümdarı Toktamış Han ile mücadeleye girerek bu devleti parçalayan Timur 1395'te Azak'ı tahrir etti, Kefe'yi de ele geçirerek Ceneviz kolonilerine ağır bir darbe vurdu. Fakat bu durum geçici oldu, Fâtiht Sultan Mehmed'in Kefe seferine kadar Cenevizliler Kırım'daki kolonilerini ellerinde tuttular. Bu arada Altın Orda'nın parçalanmasından sonraki iç çekişmeler Kırım'da etkili olmuş, karışıklıklar Kırım Hanlığı'nın kuruluşuna kadar sürmüştür. 880'de (1475) Kefe'yi alıp kıyı boyunca eski Ceneviz kolonilerini ele geçirerek bu bölgede bir sancak kuran Osmanlılar'ın Kırım Hanlığı'nı kendi himayelerine almalarıyla yeni bir dönem başlamış oldu. Yarımada da Kerç'ten itibaren Balıklava'ya kadar uzanan sahiller doğrudan Osmanlı kontrolü altına alındı, buranın iç kesimleri Kırım hanlarına aitti. Gerek Kırım gerekse Osmanlılar'ın kontrolündeki kesimde bulunan şehir ve kasabalar zamanla gelişti, tarihî eserlerle donatıldı, buralar tipik bir

Türk-İslâm merkezi özelliği kazandı. Bu faaliyetlerde giderek Osmanlı tarzı ve tesiri önemli ölçüde hâkim oldu. Hanların yazın yaylaya çıktıkları Kırkyer-Salacık mevkii Bahçesaray adlı hanlık merkezinin nüvesini oluşturdu. Çürüksu vadisinde inşa edilen Han Sarayı Osmanlı tarzında yapılmıştı. Kırım veliahtları ise Orkapı mevkiinde bulunuyorlardı. Orkapı 945'e (1538) doğru Sahip Giray Han tarafından tahkim edildi. Kırım yarımadasına girişi yeri olan bu dar berzahın uç kısmında Ferahkirman adlı bir kale yapıldı. XVIII. yüzyıl ortalarında Kırım'da bulunan Baron de Tott bu istihkamlardan hayranlıkla söz eder.

Kırım hanlarının önceki merkezi eski Kırım'dı. Burası gelişmiş bir şehir durumunda olup Sultan Baybars Camii, Özbek Han Camii, Hacı Mehmed Camii, Hacı Ömer Camii yer alıyordu. Bahçesaray ve Salacık'ta da hanlar birçok eser inşa ettirmişlerdi. Bağlarıyla meşhur Akmesicid kalgay sultanların oturduğu yerd. Hanlığın batı kıyısındaki Gözleve önemli bir liman durumundaydı. Burada Mimar Sinan'a atfedilen Tatar Han Camii, Cuma Camii, Nüreddin Sultan Camii bulunuyordu. Diğer yerleşmelerden Karasobazar iç kısımda kurulmuştu. Kıyı boyunca Mangub, İnkerman, Balıklava, Yalta, Aluşta, Suğdak, Kefe, Kerç Osmanlı bölgesinde kalmaktaydı. Kefe sancağına ait 1530 tarihli Rumeli vilâyeti icmal defterinde ve 1542 tarihli tahrir defterlerinde bulunan kayıtlar bu şehir ve kasabalar hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Buna göre Kefe'nin toplam nüfusu yaklaşık 16.000'e ulaşmaktaydı. Burası Kırım'ın en kalabalık ve en faal merkezi durumundaydı. Nüfusun çoğunluğu hıristiyan gruplar oluşturuyordu. İkinci kalabalık şehir Suğdak idi, toplam nüfusu 1600 dolayındaydı. Diğer önemli yerleşim yeri İnkerman olup burada 1100 kişi yaşıyordu. Ayrıca daha sonra büyük önem kazanacak olan Yalta da üç mahalleli bir kasaba görünümündeydi. Balıklava 950, Mangub ise önce 900, daha sonra 500 kişilik bir nüfusa sahipti. Kefe dışındaki şehirlerde nüfus bakımından nisbî bir gerileme olurken Kerç'in nüfusu 600 dolayından 1200'e yükselmışti. Burada Şehzade Camii ve Hacı Sinan Camii bulunuyordu (Öztürk, s. 193-284). Bu şehirlerin nüfusunda Rum, Ermeni ve yahudi gruplarının toplamı müslüman nüfusa göre oldukça fazlaydı. Gayri müslim nüfus içerisinde Türkçe adlar taşıyanların mevcudiyeti hıristiyanlaşmış olan Tatarlar'ın varlığını ortaya koyar. Bunlar Rum olarak deftere kaydedilmiştir. XVII. yüzyıldan

İtibaren giderek hıristiyan nüfusta azalma olmuştur. Osmanlı idaresi altındaki bölgelerin şehir ve kırlardaki hâne toplamı XVI. yüzyıl ortasında 4292 iken 1048'de (1638) 3062, 1059'da (1649) 2126, 1072'de (1662) ise 1340 hâneye düşmüştür (Fisher, s. 77).

Osmanlı hâkimiyeti sırasında Kırım'da giderek ziraatın da önem kazandığı ve çiftlikler kurulduğu, tarıma elverişli sahaların ekilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Ancak hayvan yetiştiriciliği yine de önemini korudu. Kırım transit ticarete ön plana çıktı. Kırım tüccarı Hazar kıyısındaki şehirlere, Moskova'ya, Kazan'a, Tebriz'e, kuzeyde Baltık ülkelerine ve Tuna boyundaki merkezlere kadar gidiyordu. Bunlar aldıkları kürkleri ve diğer mâ-mulleri Anadolu'dan gelen tâcirlere satıyorlardı. Kırım'dan Osmanlı ülkesine ve Mısır'a daha çok esir, kürk, deri balık ve balık ürünleri, bal mumu, tuz sevkiyatı yapılıyordu. Anadolu'dan ise muhtelif pamuklu dokumalar Kırım'a gelir ve buradan Kuzey steplerindeki ülkelere ulaştırılırdı. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi bu ticaretten söz ettiği gibi 1735'te konsolos olarak Kırım'a giden Peyssonnel, Kefe yoluyla Kırım içlerine ve steplere gönderilen pamuklu mâ-mullerin değerinin 1750'lerde 1.5 milyon kuruşa ulaştığını yazar.

1600-1750 yılları arasında Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı arasındaki siyasî ilişkilerde başlayan değişme, hanlığın daha sıkı bağlarla Osmanlı kontrolüne girmesine yol açtı ve bunda kuzeyden Kırım'a yönelik Kazak ve Rus tehditlerinin büyük rolü oldu. Daha 1616'da Kazaklar Kefe'ye saldırmışlardı. 1624'te Nogaylar'la birleşen Kazaklar Kefe'de tahribata yol açtılar ve eski Kırım'a da saldırdılar. 1629'da Karasubazar, Mangub yağmalandı ve yakıldı. Elli gemilik bir Kazak filosu Gözleve'ye

saldırap şehri yaktı. Bütün bu gelişmeler, Osmanlılar'ı, Kırım'da emniyeti sağlamak ve saldırıları önlemek için bazı kalelerde tahkimat yapmaya ve asker istihdamına mecbur bıraktı. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde söz konusu tahkimat ve buradaki mücadeleye dair geniş bilgi bulunmaktadır. Ayrıca Kırım'ın XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki sosyal ve ekonomik yapısı hakkında da bilgi veren Evliya Çelebi Tuzla, Ferahkırman, Gözleve, İnkerman, Balıklava, Mangub, Salacık, Bahçesaray, Akmesjid, Karasu, Suğdak, eski Kırım, Kefe, Kerç gibi merkezlere dair geniş açıklamalar yapar (*Seyahatnâme*, VII, 560-701).

1197'ye (1783) kadar Osmanlı himayesinde Kırım hanları tarafından idare edilen yarımada bu tarihte tamamen Ruslar'ın kontrolü altına girmiştir. Çarlık Rusyası'nın yıkılmasından sonra Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan Kırım'ın asıl unsurunu oluşturan müslüman Kırım Tatarları, II. Dünya Savaşı'nın ardından ülkelerinden sürülmüş ve buraya Rus, Ukraynalı nüfus yerleştirilerek yarımada'nın demografik ve tarihî görünümü değiştirilmiştir. 1991'de Sovyetler'in dağılması üzerine Kırım Ukrayna'ya bağlı muhtar bir cumhuriyet haline gelmiş, Kırım Tatarları da ülkelerine dönmeye başlamış-

Gözleve'de Cuma Camii ve Tekkesi'nden günümüze ulaşan kalıntılar



Mimar Sinan'a atfedilen Gözleve'deki Han Camii



lardır. Tarihî eserler bakımından zengin olan Kırım'da önemli âbideler vardır. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı tesiri altında cami, medrese, türbe, tekke, han, çeşme, köprü gibi binalar yapılmıştır. Eski Kırım'da Özbek Han Camii ve Medresesi, Sultan Baybars Camii, Bahçesaray'daki eski türbe Osmanlı öncesi eserlere örnektir. Bahçesaray'ın güneyinde Salacık mevkiinde Zincirli Medrese ve Kırım Hanlığı'nın kurucusu sayılan Hacı Giray'ın türbesi (1501) bugüne ulaşmıştır. Gözleve'deki Han Camii 959'da (1552) yapılmıştır ve Mimar Sinan'a atfedilir. Koleç Mescid, Karasu'daki Şor Camii, bir kervansaray ve hamam, Kefe'de Müftü Camii ve Tatar Han Camii, Kerç'te Beyazıt Camii, Mustafa Çelebi Camii Medresesi ve Hamamı, Bahçesaray'daki Han Sarayı XVI-XVII. yüzyıllara ait eserlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 325-345; W. von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat: 1253-1255* (trc. Ergin Ayan), İstanbul 2001, s. 22-23; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 357-370; J. Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında: 1394-1427* (trc. Turgut Akpınar), İstanbul 1995, s. 118; Rimmâl Hoca, *Târih-i Sâhib Giray Hân* (nşr. Özalp Gökbilgin), Ankara 1973, s. 27; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VII, 560-701; Baron de Tott, *Türkler ve Tatarlar Arasında* (trc. Mehmet R. Uzmen), İstanbul 1996, s. 118-122; Peyssonnel, *Traité sur le commerce de la mer noire*, Paris 1820, tür.yer.; M. Bronevskiy, *Kırım* (trc. Kemal Ortaylı), Ankara 1970; Ethem Feyzi Gözaydın, *Kırım*, İstanbul 1948; Oktay Aslanapa, *Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri*, İstanbul 1979, s. 5-32; G. Veinstein, "La population du sud de la Crimée au début de la domination ottomane", *Memorial Ömer Lütfi Barkan*, Paris 1980, s. 227-249; Halil İnalçık, *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea I: The Customs Register of Caffa 1484-1490*, Cambridge 1996, tür.yer.; A. Fisher, "The Ottoman Crimea in Sixteenth Century", *Between Russians, Ottomans and Turks: Crimea and Crimean Tatars*, İstanbul 1998, s. 35-65; a.mlf., "The Ottoman Crimea in the mid-seventeenth Century: Some Problems and Preliminary Considerations", *a.e.*, s. 67-77; Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, Ankara 2000, s. 193-284; M. Brendei - G. Veinstein, "Règlements de Suleyman I^{er} concernant le liva de Kefe", *Cahiers du monde russe et soviétique*, XVI/1, Paris 1975, s. 57-104; M. Bala, "Kırım", *İA*, VI, 741-746; B. Spuler, "Kırım", *EP* (İng.), V, 136-137.

⚡ DİA

Kırım Hanlığı (1441-1783). Kırım Hanlığı, siyasî bir teşekkül olarak XIV. yüzyılın ikinci yarısında Altın Orda Devleti'nin içine düştüğü taht kavgaları sonrasında parçalanması neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu karışıklıklar sırasında